

MÁTÉ ÁGNES

A végtelen sikertörténet, avagy egy újabb 16. századi olasz fordítás E. S. Piccolomini *Historia de duobus amantibus*ából (Perugia, Biblioteca Comunale Augusta, Ms 2837)

A dolgozatban a 2023-ban a Historia de duobus amantibus 15–18. századi fordításairól írt második monográfiámból kimaradt olasz fordítás latin forrásfeltárását végzem el. A mellett érvelek, hogy Giovanni Antonio Fineo L'amore di Eurialo et Lucretia successo in Siena (1585) incipitű fordítása a velencei nyomdászathoz kötődik, és a Sessa nyomdászgeneráció által közvetített Historia-szövegvariánson alapul. Megfigyelésem szerint a kéziratos olasz fordítás, amely ma Perugiában a Biblioteca Comunale Augusta Ms 2837 jelű kódexe, a latin szöveg hagyomány ún. Misereor=Adonis-szövegcsoportjához tartozik, hasonlóan két korábbi olasz fordításhoz, a Venetói Névtelen és Alamanno Donati munkáihoz. A dolgozat végén táblázatban közlöm az általam eddig feltárt mintegy 24 Historia-fordítás csoportosítását a szöveg hagyomány nagy ágaihoz való tartozásuk szerint, időrendben.

Kulcsszavak: E. S. Piccolomini, *Historia de duobus amantibus*, latin szöveg hagyomány, olasz fordítás, kézirat, Giovanni Antonio Fineo, Biblioteca Comunale Augusta, Misereor=Adonis-szövegcsoport

Az E. S. Piccolomini latin szerelmi történetét, Eurialus és Lucretia históriáját ismerő olvasó tudja, hogy a humanista szövegnek igen fontos jellemzője az olykor iróniát sem nélkülöző intertextuális utalások sora. Jelen tanulmány címe is él Piccolomini módszerével, amennyiben az öni-róniát némi anakronizmussal vegyíti, utalva alig néhány hónapja megjelent, *A sikertörténet folytatódik...*¹ című monográfiám és Michael Ende híres fantasy regényének, *A végtelen történetnek* (1979) a címére is. Ami-

---

¹ MÁTÉ (2023).

kor annak a monográfiának a kéziratát 2022 novemberében lezártam, abban a hitben voltam ugyanis, hogy csupán egyetlen kézirat, francia nyelvű, 15. századi *Historia*-fordítás állapotáról nem tudtam beszámolni, mivel a kéziratot az orosz-ukrán háború miatt lehetetlen volt megszerezni Szentpétervárról. Nagyjából két héttel később azonban az olasz közgyűjteményekben őrzött kódexeket katalogizáló *Manus Online* felületén rábukkantam egy, a 16. század utolsó harmadában készült, azóta is kéziratban maradt fordításra.² Ebben a dolgozatban tehát a perugiai Biblioteca Comunale Augusta Ms 2837 jelű kódexében olvasható szövegnek a *Historia* szöveghagyományában elfoglalt helyéről számolok be,³ immár nem állítva, hogy a novella 18. század végéig készült fordításainak akár csak a listáját hiánytalanul ismerném.⁴

A fordítás feltárható körülményei

A perugiai kézirat a *Manus Online*-on olvasható leírása szerint egy Cesare Crispolti nevű, 1563–1608 között élt másoló munkája, aki valamikor 1585 és 1608 között készítette el a kódexet. A fordítás, amely mintegy 180 *in quarto* méretű kézirat oldal terjedelmű, a következő incipitet tartalmazza az 1r oldalon: *L'amore di Eurialo et Lucretia successo in Siena scritto da Enea Silvio a Mariano Socino et tradotto di latino in questa lingua da Giovanni Antonio Fineo.*⁵ *All'illustrissimo signor Paolo Grillo.* A dedikáció kelte Viterbo, 1585. június 2. A fordító, Giovanni Antonio Fineo pontos életadatai nem ismertek, de neki tulajdonítanak egy először 1593-ban Rómában megjelent művet a bor hatékony tartósításáról.⁶ Fineo a dedikációban mentegetőzve tesz rá utalást, hogy papi személy léte és az ellenreformáció idején fordítja le Piccolomini munkáját, de

---

² <https://manus.iccu.sbn.it> felületen a kézirat azonosítója CNMD\0000192114.

³ Ezúton is köszönöm az MTA Könyvtárnak, illetve Monok István főigazgatónak a kézirat beszerzéséhez nyújtott anyagi támogatását.

⁴ Az itt csak rövidítésekkel hivatkozott kéziratok és kiadások részletes leírását ld. MÁTÉ (2023: 253–294).

⁵ A *Manus Online* számára leírást készítő könyvtáros, Francesca Grauso maga is bizonytalan, hogy a Fineo vagy a Finto névalak a helyes, a kézirat adatlapján is ingadozik az átírás. A Fineo alakot azért valószínűsítik inkább, mert ilyen nevű szerzőt számontart az EDIT 16 adatbázisa.

⁶ FINEO (1593).

azzal érvel, hogy a szerelmi történetet filozófiai és erkölcsnemesítő olvasmányoknak kell tekinteni.⁷ Végső érve az, hogy ha a szép stílusú szöveget egy később pápává választott személy írta, akkor neki sem kell szégyenkeznie a lefordítása miatt, különösen, hogy a későbbiekben a katolikus egyház egyéb tudósait is olaszra fogja fordítani az egyházi megújulás szellemében.⁸ A dedikáció címezettjéről, Paolo Grillo da Bitonóról annyi derül ki a szövegből (2v), hogy a fordító két jó ismerősehez, Simone és Amico Grillihez hasonlóan a genovai eredetű Grillo patrícius családból való, de az már nem világos, hogy a 16. században már létező három ág családjai közül (*Grillo di Arles, Grillo di Mondragone, Grillo di Serravalle*) melyiknek a tagja volt. A dedikáció végén Fineo hivatkozik még Paolo testvérére, *vertuosissimo et onoratissimo Signore Padre Don Angelo, fratello di Vostra Signoria* (4r), aki tehát valamilyen egyházi méltóságot viselt. A fordító vélhetőleg e barátainak a támogatásával, meghozzá az ifjabb Aldo Manuzio (1547–1597) nyomdájában akarta megjelentetni a művét, amelyből szerinte a nyomdász szép haszonra tehet majd szert: 4r *Scrivo ancora [...] et al Signor Aldo Manutio l'incluse. So ch'ella le fará bellissimo capitale.* 1585 éppen az az év, amikor az ifjabb Aldo még vezeti a nagyapja által alapított nyomdát Velencében, majd elfogadja Bolognában a retorikai katedrát, Fineo könyvkiadási terve tehát az év júniusában még reálisnak tűnhetett. Fineo szándékának komolyságát mutatja, hogy a kódex a nyomdai gyakorlatnak megfelelő, betűkkel jelzett ívszámozással van ellátva, és a végén, a 94r oldalon összesíti a majdani nyomtatvány papírigényét: *Registro. Car 92. Tutti sono Quaterni. Eccetto il primo che è Quinterno. Et l'ultimo che è Duerno.* Előttem ismeret-

---

⁷ FINEO (1585: 2v): *Non mancherà certo, chi mi tasserà, che in questi anni et in questi panni, mandi fuori libri, che trattano d'Amore. Rispondo, che anco debbono esser letti volentieri; nè però di me debbono havere qualche vana opinione: poichè si può vedere come scrittura anco morale.*

⁸ FINEO (1585: 3r): *Et può ben esser tollerato a me quello che fu tollerato a lui, il quale nonostante che scrisse questo volumetto, fu nondimeno poi anco sommo Pontefice. Et fu qual Papa che fu chiamato Pio secondo, d'altissima prudenza et d'eccelse operazioni, che già è noto al mondo. Et m'aspettino con pazienza, ch'io fra poco mandi fuori le traduttioni mie di molti trattati de primi' et più eloquenti, et più approvati padri de la Catholica Romana Chiesa, da riformarsene in tutti i suoi ordini d'huomini, la christianità, ne lo presenti abusi, che la deformato; se hoggi mai volessino prestar gli orecchi.*

len okokból a fordítás végül nem látott napvilágot, amiben több körülmény is közrejátszhatott. Talán erkölcsi kifogás lépett fel Piccolomini munkájának népnyelven való közlése iránt, ami az elsők között került fel 1554-ben a Szent Inkvizíció *Indexére*, talán az ifj. Manuzio karrierváltása is akadályozta a kiadást. A kézirat mindenesetre a *Manus Online* digitális cédulája alapján a perugiai jezsuiták könyvtárában volt hosszú ideig, bár a 18. századi könyvjegyzékükben nem szerepel. Mai őrzési helyére az 1920-as években került a kódex. Vélhető tehát, hogy a *Historia de duobus amantibus*nak ez az olasz fordítása a 17. század első éveitől rejtve volt a laikus olvasók előtt.

Az a tény, hogy Piccolomini novellája már az *Index Librorum Prohibitorum* első kiadásában szerepelt, azért is fontos, mert alátámaszthatja Giovanni Antonio Fineo azon állítását, miszerint ő a művet még ifjúkorában olvasta és fordította olaszra: *2r ne la mi prima gioventù, per esercizio, et per essermi parsa quest'opera dilettevole, la ridussi in Italiano. Et fu cagione che anco apresso traduceffi il Convito di Platone et commentassi la Canzone di Guido Cavalcanti*. Fineo nem tér ki rá, hogy Piccolomini munkáját kéziratban vagy nyomtatásban olvasta-e. Itáliában viszont latinul utoljára 1515-ben jelent meg a *Historia* Melchiorre Sessa velencei nyomdájában, vagyis évtizedekkel Fineo feltételezhető ifjúsága előtt.⁹ Amint alább a filológiai vizsgálatban be fogom mutatni, a Fineo forrásául szolgáló latin szövegváltozat pontosan ahhoz a szövegcsoporthoz tartozott, amelynek a legtöbb tagja Velencéhez köthető.

Fineo sem a dedikációban, sem pedig fordítása szövegében nem utal arra, hogy ismerte volna azt a három másik olasz fordítást, amelyek nyomtatásban is napvilágot láttak az 1480-as évek óta Itáliában. Alamanno Donati és Giovanni Paolo Verniglione fordításai csak egy-egy alkalommal jelentek meg 1492-ben, illetve 1508-ban,¹⁰ így nem csodálkozhatunk, ha létezésükről 1550 után Fineo nem tudott. Nagyobb eséllyel olvashatta volna azonban Alessandro Braccesi olasz fordítását, amely 1554-ig, az *Index* első változatának kihirdetéséig folyamatosan jelen volt az itáliai könyvpiacra. Előbb Firenze, majd Milánó és Velence

⁹ Az 1529-es velencei kiadás létezése ma nem bizonyítható. Vö. MÁTÉ (2023: 282).

¹⁰ Az olasz fordítások sorrendjére ld. MÁTÉ (2023: 286–288).

nyomdászainak köszönhetően legalább tizenkilenc alkalommal jelent meg az a fordítás 1481 és 1554 között.

Azt gondolom, hogy Fineo fordítását egy jóval magasabb perspektívából is érdemes lenne vizsgálni, párhuzamba állítva ennek a fordítónak az érveit az Index Kongregációja által cenzúrázott *Decamerone* sikertelenségével, amelyről Luigi Lazzerini írt.¹¹ Nézetem szerint figyelmet érdemelne, hogy Boccaccio egyes novelláinak latinra fordítása és a *Historia* olaszra fordítása milyen érvek, illetve mentségek alapján bizonyult újra és újra indokolhatónak a 16. század végéig Itáliában, még a katolikus megújulás évtizedeiben is.

A velencei kapcsolat: Fineo fordításának forrása

Fő érvek

A *Historia de duobus amantibus* minden egyes, modernitás előtti fordításának elemzése során meg kell emlékezni arról az úttörő munkáról, amelyet az egykor a Durham University professzoraként dolgozó Eric John Morrall (1920–) vitt végbe a latin szöveghagyomány első feltárása során.¹² Morrall, és az időnek előtte elhunyt¹³ bari professzor, Ines Ravasini (1961–2021) munkája¹⁴ nélkül sokkal nehezebb lenne megérteni a *Historia* latin hagyományának és fordításainak a viszonyát. Mindemellett a továbbiakban az először Morrall által felvázolt, de azóta általam finomított és sok részlettel kiegészített sztemma¹⁵ szerkezetére hivatkozom, valamint a szövegcsoportok pontos meghatározásáért immár saját, 2023-ban megjelent monográfiámhoz irányítom az olvasót.¹⁶ Az említett sztemma szerint haladva Fineo fordításának a forrása egy olyan latin szöveg volt, amely az X-ágban az *inveniat/deseruit – Tum dormitum ibimus – fortunis – satio – carmen pergratum – sedens – Misereor=Adonis*-csoportba tartozott. Ezek a textológiai sajátosságok elsősorban Velencében és környékén 1475 és 1515 között megjelent nyomtatványokban jellemzőek.

---

¹¹ LAZZERINI (2015: 69).

¹² MORRALL (1996).

¹³ TOTORIZZO (2021).

¹⁴ RAVASINI (2004).

¹⁵ MÁTÉ (2018: 345), MÁTÉ (2023: 180).

¹⁶ MORRALL (1996) kiegészítésekkel itt: MÁTÉ (2023: 9–17).

Alábbi elemzésemben először ennek a nyolc szöveghelynek az olasz megfelelőit mutatom be Fineo szövegében, majd öt további textuális érvet hozok a forrásszöveg helyes besorolása mellett. Végül a *Misereor=Adonis*-csoporton belül próbálom közelebbről meghatározni, milyen tulajdonságok jellemezheték a Giovanni Antonio Fineo előtt álló latin szöveget. Fineo fordítása azzal rokon forráson alapulhatott, mint amelyet korábbi kötetemben a Venetói Névtelen és Alamanno Donati fordításai kapcsán bemutattem, itteni érvelésem tehát nagyon hasonló ahhoz az elemzéshez.¹⁷

Fineo egykori forrásának a besorolásában a sztemma X-ágának tetején álló kritérium nem sokat segít, mivel olyan igealakokról van szó, amelyeknek fordításban csak a jelentése számít, nem a pontos szóválasztás. Az *inveniat/deseruit* igepárból csak az utóbbi, 'elhagy' jelentésűnek maradt meg a tartalmi megfelelője az olasz szövegben: 34v *Rappresentarmisi anco, che Teseo, abandonò con grand'empio di ingratitude et crudeltá Ariadne [...]*.

A második szöveghely abból a jelenetből való, amikor a történet vége felé Agamemnon, Lucretia sógora Pandalus segítségét kéri, hogy el tudják reteszelni a ház kapuját egy nagy keresztvassal. Pandalus azonban titkon Eurialusnak segédkezik a bejutásban, így sürgeti Agamemnont, hogy hagyják a megterhelő emelgetést, és menjenek aludni. Agamemnon szavai a következők: *Iuva me, inquit, Pandale. Admoveamus ferrum hoc ostio, tum dormitum ibimus.*¹⁸ Az olasz fordítás pontosan követi a mondatot: 81r *Aiutami (dice) Pandalo, a metter questa stanga: e poi gimocene[!] a dormire.* A latin szöveghagyományban az X-ág legtöbb szövegtanúja, és néhány kiadás az Y-ágból ebbe a csoportba tartozik: *Tum dormitum ibimus* mss Ox, Ps5, Ps6, Ps8, C 71, H 236, H 235, H 217, H 221, H 214, H 213, C 62, H 215, H 220, H 231, H 219, P 157, H 226, H 232, H 230, H 222, C 61=H 216, C 59, C 68, C 69, C 70, H 228, H 218, R Suppl 1, H 233, H 240, Velence 1504, Velence 1514, Velence 1515, Bázél 1545, Bázél 1551, Bázél 1571 + ms Bm. H 239, H 160, H 234, H 237, Bázél 1554.¹⁹

---

¹⁷ MÁTÉ (2018: 99–117).

¹⁸ Vö. MÁTÉ (2018: 293).

¹⁹ MÁTÉ (2023: 11).

A harmadik szöveghely Iuvenalis 6, 347–348. sorára utal arról, hogy ha az asszony hűtlen akar lenni, az őrzőivel kezdi a hódítást, ezért magukat az öröket is el kell távolítani mellőle. Egy korai, *saut-du-même-a-même* másolási hibából eredően azonban a mondatból kiveszik az őrző (*custodis*), és helyére a szerencse (*fortunis*) kerül. *Sequebatur ergo viam maritorum promulgatam, quorum opinio est infortunium bonis excludi custodiis.*²⁰ Véleményem szerint Fineo fordításában megpróbált a tőle telhető módon értelmet adni a kissé furcsa latin mondatnak, szövegében ugyanis a *buona fortuna* szintagma árulkodó: 70v *Seguiva egli dunque la via, che i mariti tengono per lo più. La quale è di molto guardarsi di non restare esclusi da la buona fortuna ne le belle mogli quando belle le hanno incontrate.* A hibás latin olvasat már jóval kevesebb szövegtanúra jellemző az X-ágban: *infortunium bonis excludi fortunis* mss Ps5, Ps6, Ps8, C 71, H 236, H 235, H 217, H 221, H 214, H 213, H 220, H 219, P 157, H 226, H 232, H 230, C 61=H 216, C 69, H 228, H 218, R Suppl 1, H 233, H 240, Velence 1504, Velence 1514, Velence 1515.²¹

A negyedik szöveghely összetett problémára mutat a latin forrásban: a *socio* ('társ') illetve *satio* ('non-sense') variánsok ütközése mellett, az adott beszédhelyzetben a narrátor személye körül is bonyodalom alakult ki valamely gondatlan másoló vagy nyomdász keze nyomán. A történetben Eurialus első, Lucretiával töltött együttléte után egyik barátjának, Achatesnek mesél az asszony fizikai szépségéről. Ekkor felidézi azt a Hérodotoszból ismert esetet, amikor a lúd király, Candaules dicsekedni kezdett felesége szépségével, és titokban, egy varázsgyűrű segítségével meg is mutatta a meztelen asszonyt egy barátjának. Előbb idézem Piccolomini standard latin szövegét, a bekezdésben vastagon szedve a problémás pontokat.²² Ezt követően idézem Fineo fordítását, ugyanezeket a pontokat kiemelve. Majd egy másik latin variánsban is bemutatom ugyanezt a bekezdést, egy 1504-es velencei kiadásból, hogy rámutassak, mekkora különbség volt az X-ág bizonyos szövegtanúiban ezen a helyen a standard változathoz képest.

---

²⁰ MÁTÉ (2018: 285–286).

²¹ MÁTÉ (2023: 12).

²² MÁTÉ (2018: 279).

Piccolomini: **Parum est, Achates**, quod in muliere vidisti hac. Quo propior est femina, eo formosior est. **Utinam mecum una fuisses!** Non tam **Candaulis regis Lybiae formosa uxor fuit, quam ista est.** Non miror illum voluisse nudam coniugem **socio** demonstrare, ut plenius sumeret gaudium. Ego quoque itidem facerem, si facultas esset, Lucretiam tibi nudam ostenderem. Aliter autem nec tibi effari, quanta sit eius pulchritudo, possum, nec tu, quam solidum quamque plenum meum fuerit gaudium, potes considerare. Sed **congaude tu mihi**, quia maior fuerat voluptas, quam verbis queat exponi. Sic Euryalus cum Achate.

Fineo: 60r Molte sono (**gli dice Acate**), le meraviglie che racconti, **ma poche le membra che nominatamente** lodi. Ond'io vengo in coniettura, ch'ell' anco sia molto più bella, di ciò che ti la sento comandare. Perciochè quanto più ad una ad una si potuero vedere le facezze e le pari di questa singular Signora, tanto più bella essere si conosceria. A quello che racconti, **io non credo già che Lidia quella bella moglie del Re Candalo fusse più bella di cioche è costei**, de la qual si ragiona. Et nondimeno, il marito stesso, dopo **satiatasene la voglia**, acciò maggiormente piena stimasse la sua felictià del possederla, volse che **gli si nuda mostrasse**. Resta, che una simil cosa fecessi perchè quanto possibil fosse compita restasse la tua contentezza. Buon ricordo è il cotesto mio Acate, gli risponde Eurialo. Altrimenti inferisci tu che ancora io non possa a pieno esprimersi quanto sia grande quella bellezza, nè tu a pieno alegrarti ad esser stato sodo, et á fatto compito del mio piacere: et la mia felicità. Ma allegrati nondimeno meco: perchè è stato maggiore il piacer mio, di cioche si può con le parole esprimere, et simile in tutto a quel che tu con la perspicacità de l'ingengo tuo ti potessi immaginare, et anco da vantaggio. Et cosi ragionava Eurialo con Acate.

Velence 1504 kiadás: Cii r Parum est **ait chates[!]** quod in hac foemina vidisti: quo propior est foemina: eo formosior est. Non **candali regis Lidia formosa uxor formosior fuit:** quam ista est. Non miror illum voluisse nudam **satio** demonstrari: ut plenius sumeret gaudium. Ego quoque itidem facerem si facultas esset Lucretiam tibi nudam ostenderem. Aliter autem nec tibi effari quanta sit eius pulchritudo possem nec tu quam solidum: quam plenum meum fuerit gaudium

potes considerare. Sed **congaude mecum**, quia maior fuerat mea voluptas quam verbis queat exponi. Sic Eurialus com Achate [...]

A magyarázatot a szövegcsoporthoz adó *satio* olvasattal kezdem. Az X-ág számos tagjában a Candaules király barátjára utaló *socio* olvasat az értelmetlen *sacio–satio–Satio* változáson ment át, amelyet a különböző fordítók eltérően értelmeztek. A *Historia* 1554-es anonim angol fordításának szerzője például nagybetűsen, *Satio* alakban a barát nevéként értelmezte a latinban jelentkező hibát.²³ A jelen dolgozat tárgyát képező Giovanni Antonio Fineo valamiképpen Candaules saját kielégülésével vagy megelégedésével hozta összefüggésbe az olvasatot. A *satio* olvasatra azt a magyarázatot adta, hogy a már megtörtént aktus után, amely felfogása szerint tehát ruhában történt volna, Candaules azzal akarta fokozni kielégülését, hogy a feleségét meztelenül is megnézi. Ebben a magyarázatban a középkori egyházi előírások visszhangját vélem felismerni, amelyek szerint az emberek a kizárólag gyermeknemzésre szolgáló aktus közben nem láthatták a bűnt, amelyet éppen elkövetnek, ezért nem szeretkezhetek meztelenül. A következő kisebb probléma Fineo fordításában, amelyre azonban az idézett velencei szövegváltozat magyarázatot ad, hogy az olasz szövegben nem Candaules országát, hanem a feleségét hívják Lidiának. Ennél sokkal nagyobb horderejű félreértés a latin forrás alapján, amelyet Fineo következetesen végig is vitt a fordításában, az a beszélő személye az idézett részben. A velencei latin változatban olvasható egy vesszőkkel körbe nem zárt *ait* szócska beszúrva. Grammatikai-logikai tagolás hiányában e szócskából Fineo azt a következtetést vonhatta le, hogy az előzőekhez képest, amikor Eurialus hosszan ecsetelte Lucretia szépségét, most egy beszélőváltás következett be, vagyis Achates átvette a szót.²⁴ Ennek a felfogásnak a szellemében a fordításban Achates, akinek nincs saját tapasztalata Lucretia meztelenségéről, a kívülről látottakból „in coniettura” következtet az asszony szépségére, és ezzel mintha a jelenetben Eurialus emlékeiből építve a két

²³ MORRALL (1996: 227) alapján az angol fordításra vonatkozó kiegészítésekkel: MÁTÉ (2018: 212–216).

²⁴ Hasonló félreértés nyoma látszik például Octovien de Saint-Gelais francia fordításában, aki a H 216=C 61 nyomtatvány hasonló hibája alapján Achatest teszi meg beszélőnek az adott szituációban. MÁTÉ (2018: 186–187).

férfi közös szexuális fantáziálásba váltana át, még erősebben, mint az eredeti latin szövegben. Ennek a jelenetnek a fordítása jó példa lehet arra, hogy Fineo csupán forrásából kiindulva, talán szándéka ellenére erősebbé tette Piccolomini szövegét, vagyis a fordítás dedikációjában általa is említett ellenreformációs közegben még inkább megvetendővé.²⁵ Az összetett fordítási problémákat felvonultató hosszú idézetnek az elemzése végeztével, amely bemutatta a forrásnak a *satio*-szövegcsoporthal való rokonságát, Fineo olasz fordításának a forrásfeltárásában a bizonyítás harmadánál járunk.

Az ötödik szöveghely a magyar lovag, Pacorus által a Lucretiának szánt virágcsokorba rejtett szerelmeslevél jelenetéből való. A központi probléma, a *carmen amatorium* illetve *carmen pergratum* olvasatok kialakulása kb. másfél sornyi szövegnek a kiesésével keletkezett a latin szövegben.²⁶ A latin olvasat, amely vélhetőleg Fineo előtt állt, a következő: *carmen pergratum esse matronis nostris. Sed plus quam caesaris amatorium invenerunt. Solebat hoc hominum genus cum Senas venit irrideri, despici et odio haberi, quia plus armorum strepitus quam litterarum lepor nostras feminas oblectabat.*²⁷ Fineo ezúttal is igyekszik megküzdeni a forrás támasztotta kihívással, és a császár odakeveredett említését (*caesaris*) azzal magyarázza meg, hogy a sienai diákok, akik elkérik Lucretia szolgálóleányától a virágcsokrot, azt feltételezik, hogy a virágot és benne a szerelmes verset maga Zsigmond császár küldte a szépasszonynak:

62r Et á punto trovano dentro quello, che da principio s’imagnarono, cioè il canto, che secondo loro tanto aggrada á le nostre gentildonne. Ma con ciò si chiarirono che la lettera non era già de l’Imperatore. Correa un’infortunio a questa sorte di genti, forse per il lor poco

---

²⁵ Fineo egyébként igyekszik finomítani Piccolomini szövegének illetlen részeit. Például azt a durva, szerintem Boccaccióra hajazó viccet, hogy Eurialus egy kocsmának a külső falán függő, sikátorra nyíló árnyékszéken ülve várakozik, hogy meglássa Lucretiát az ablakban, a fordító átalakítja a kocsmában bérelt kis szobának a külső kéményévé, ahonnan Eurialus egy későbbi jelenetben át is tud mászni Lucretia ablakába. FINEO (1585: 44r): *E ’l muro de l’hosteriola havea un camino, in mezzo la gola del quale era un finestrino, che rispondea et scopriva benissimo se bene alquanto da giù, una finestra de la casa di Lucretia. Ne qual camino, mettendosi esso, non era veduto da dentro l’osteriola.*

²⁶ Részletesen ld. MÁTÉ (2018: 100–102).

²⁷ Vö. MÁTÉ (2018: 101).

modo, su quel principio che venne in Siena, di esser non solo sprezzata ma schernita[?] et odiata da le nostre donne.

A fordításban az is igazolja, hogy Fineo a *carmen pergatum esse matronis nostris* olvasatot követte, hogy az általa használt *aggradire* igének volt intranzitív használata 'piacere, tornar grato' jelentésben.²⁸ Az X-ág következő tagjai osztoznak a *carmen pergatum* olvasaton: mss Tr2, Ps5, Ps6, H 214, H 218, H 219, H 221, H 226, H 233, H 235, H 236, H 240, P 157, C 70, Velence 1504, Velence 1514, Velence 1515.

A következő, immár hatodik szöveghely abban a jelenetben olvasható, amikor Eurialus először keresi fel szobájában Lucretiát. A gabonahordónak öltözött férfi váratlanul lepi meg a kézimunkázó Lucretiát. *Et reclusis foribus, solam Lucretiam, serico intentam videt.*²⁹ Fineo forrásához a kulcs, hogy az ő fordítása szerint a férfi a nő mellé ül, úgy köszönti, vagyis egy *Atque sedens propius* olvasatot követ. 49v *Et trovavavi sola la sua Lucretia, tutta intenta a un lavoro di seta, sul quale con l'aco molto si studiava. Ecco le si assede appresso et le dice. Salviti Iddio animo mio [...].* Ez a latin olvasat jelentősen csökkenti a lehetséges források körét: mss Ps5, Ps6, H 214, H 221, C 70, H 218, H 233, H 240, Velence 1504, Velence 1514, Velence 1515.³⁰

A hetedik és nyolcadik szöveghelyek az X-ágnak szinte ugyanazokat a tagjait jelölik ki Fineo lehetséges forrásaiként. Az egyik idézet Eurialus negyedik leveléből való, aki könyörög Lucretiának, hogy végre vállalja fel kapcsolatukat. A Fineo forrásában álló sajátos olvasat szerint Eurialus nem azt mondja, hogy csodálkozik magán (*miror ego mei*), hanem azt állítja, hogy könyörületet érez saját maga iránt (*misereor me*) a sok szenvedésért, amit a szerelem okozott neki.³¹ 37v *Ahi ch'io medesimo a le volte vegno a compassion di me stesso, considerando in che modo sia, che io habbi potuto soffrir tanti mali, passar senza sonno tante notti, tollerar tanti digiuni.*

Misereor me C 70, H 218, H 233, H 240, Velence 1504, Velence 1514, Velence 1515

misereor ego mei ms Ps5

²⁸ <https://www.treccani.it/vocabolario/aggradire/>. Letöltés: 2023.10.20.

²⁹ MÁTÉ (2018: 273).

³⁰ MÁTÉ (2023: 15).

³¹ MÁTÉ (2023: 15).

Az utolsó szöveghely, amely segít Fineo fordítását elhelyezni a lehetséges források sztemmáján, egy névváltozattal függ össze. Utolsó bemutatott éjszakájukon Eurialus és Lucretia minden korábbinál szenvedélyesebben élik meg kapcsolatukat, szavakkal is kifejezve az elragadtatást. Lucretia szerelmesét három férfiszépséghez hasonlítja, akik közül a harmadik ebben a sajátos szövegcsoporthoz nem Diomedes,³² hanem Adonis: 85r *Tu il Ganimede mio sei, tu il mio Hippolito, tu il mio Adone, gli dice Lucretia*. A szóba jöhető források köre a következő: ms Tr2, Ps5, H 218, H 233, H 240, C 70, Velence 1504, Velence 1514, Velence 1515.

Kiegészítő érvok

A fenti nyolc szöveghely tehát végigvezetett minket a *Historia* szöveghagyományát ábrázoló sztemma X-ágán egészen a *Misereor=Adonis*-csoportig, amelynek tagjai között a Giovanni Antonio Fineo által használt latin forrást keresnünk kell. Az olasz szövegben sikerült kimutatnom további öt olyan szöveghelyet, amelyek megerősítik a források lehetséges körének azonosítását. Ezek az olvasatok általában a fentebb bemutatott *Tum dormitum ibimus*-csoport legtöbb tagjában is fellelhetőek, ezért részletesebb magyarázat nélkül csoportosítva közlöm őket, a latin variánsok listájáért legutóbbi monográfiámhoz irányítva az olvasót.

A felmerült további öt szöveghely közül kettő a *Historia* szövegében előforduló mitológiai és bibliai hősök nevéhez kötődik. Piccolomini szövegében kétszer hivatkozik Ariadné alakjára mint egy idegentől elárult nőre:³³ *Quid Adrianam referam, vel Medeam? [...] Tradendus erat Theseus Minotauro in escam: sed Ariadnae consilio fretus evasit*. A két előfordulás Fineo fordításában így hangzik: 19r *Che dirò ora di Diana o di Medea*. 34v *Rappresentarmisi anco, che Teseo, abbandonò con grand'esempio di ingratitude et crudeltà Ariadne [...]*. Mint látható, az első esetben Ariadné helyett Diana nevét találjuk, amely az X-ág számos szövegtanújára jellemző.³⁴

³² *Tu meus es Ganymedes, tu meus Hippolytus, Dimodesque meus*. MÁTÉ (2018: 296).

³³ MÁTÉ (2018: 248; 262).

³⁴ Ld. MÁTÉ (2023: 209).

A másik névvel kapcsolatos hely a szerelem három híres bibliai áldozatának említése Eurialus szájából,³⁵ aki Fineo fordításában nem hivatkozik Dávid királyra, csak Sámson és Salamont említi. Ez szintén olyan *lacuna*, ami az X-ágban magasan jelenik meg a sztemmán, tehát sok szöveg-tanúra jellemző.³⁶ 72r *Sai che nè Salomone che sapientissimo, nè Sansone che fu fortissimo andarono da questa essenti.*

A harmadik kiegészítő érvem a forráscsoport mellett az Eurialus szerelme által legyőzött nehézségekre vonatkozik.³⁷ Csak az X-ágon elhelyezkedő szöveg-tanúk festik le a szerelem útját az *asperum* jelzővel,³⁸ ahogyan Fineo fordításában is láthatjuk: 48v *Et quale strada è così aspra, o inaccessible, á te non paia facile et piana?*

A negyedik kiegészítő érvem Sosiasnak, a szolgának a híradásában olvasható, aki a standard szöveg-változat szerint egy meg nem nevezett hölgy szerelméről beszél Eurialusnak.³⁹ Az olasz fordításban ennél rövidebb verzió olvasható. A kulcsmozzanat Sosias mondanivalójának tagolása két rövid mondatra, valamint az, hogy az asszonyra vonatkozó szó (*feminis*) hiányzik belőle, az X-ág bizonyos tagjaira jellemzően.⁴⁰ 25r *O in che gran modo in questa città sei amato. Nè perchè quelli li domandasse, che si volessero inferir quelle parole, egli non gli rispose niente.*

Az ötödik kiegészítő érv ismét Eurialus negyedik leveléből való, amelyet a *Misereor*-olvasat kapcsán fentebb már említettem. A férfi abban panaszkodik Lucretiának,⁴¹ hogy a szerelmi gyötrődéstől már enni és inni sem bír.⁴² 28r *Nè son più in mia balia, poiche anco insino á l'uso del cibo, et del bere dal continuo pensare a te mi veggio tolto.*

---

³⁵ *Scis, quia nec sanctissimum David, nec sapientissimum Salomonem, nec Samsonem fortissimum ista passio dimisit immunem.* MÁTÉ (2018: 286).

³⁶ Ld. MÁTÉ (2023: 231).

³⁷ *O, insensatum pectus amantis [...] Quid est tam invium, quod tibi pervium non videatur, quid est tam arduum quod planum non estimates?* MÁTÉ (2018: 271).

³⁸ Ld. MÁTÉ (2023: 218).

³⁹ *O quam hic dilectus es, ait, feminis, si scires. Nec illi querenti, quid hoc esset, ultra respondit.* Vö. MÁTÉ (2018: 254).

⁴⁰ Ld. MÁTÉ (2023: 196).

⁴¹ *Tu mihi et cibi et potus usum abstulisti.* MÁTÉ (2018: 257).

⁴² Ld. MÁTÉ (2023: 201–202).

A fentiekben tehát összesen tizennégy szöveghelyet mutattam meg, amelyek érvként szolgálnak arra, hogy Giovanni Antonio Fineo a *Historia de duobus amantibus*nak egy erősen Velencéhez kötődő szövegátvételét vette alapul a fordítása elkészítéséhez. A sztemma X-ágán fentről lefelé haladva most ismét listázom ezeket a helyeket aszerint, hogy milyen magasan helyezkednek el a szövegcsaládfán. Ahogy haladunk előre a listán, úgy csökken azoknak a szövegátvételnek a száma, amelyekben az adott olvasat megtalálható: *inveniat/deseruit* – *Tum dormitum ibimus* – *cibi et potus usum* – *O, quam hic dilectus es* – *Dávid hiánya* – *Diana* – *asperum* – *fortunis* – *satio* – *carmen pergratum* – *sedens* – *Misereor=Adonis*.

Finomítások

A főérvelésben arra a következtetésre jutottam, hogy Fineo olasz fordításának forrása a *Historia* szöveghagyományának erősen Velencéhez kötődő ún. *Misereor=Adonis*-csoportjában keresendő. Ennek a csoportnak a jelenleg ismert tagjai a következők: mss Tr2, Ps5, H 218, H 233, H 240, C 70, Velence 1504, Velence 1514, Velence 1515. Az olasz szövegnek van még legalább három olyan sajátossága, amelyek segítségével a Fineo által használt latin forrás tulajdonságait pontosíthatjuk.

Azt a jelentet, amelyben Sosias végre rászánja magát, hogy segítsen úrnőjének a titkos viszony bonyolításában, és Lucretia kész tervvel áll elő neki Eurialus álrúhási bejutásáról, Fineo a következőképp tolmácsolja: 47v *Et però v'á a trovar Eurialo. Et digli che vestito da canno vacio a la contadinesca potrà venire in casa in fretta con gli facchini, carico del formento, che tu hai già in commissione di comprare in piazza, et far condurre sú nel granaio.* Feltűnő, hogy az olasz szövegből hiányzik a latin eredeti egy fontos részlete, még-hozzá az, hogy a béreslegények négy nap múlva hordják majd be a zsákokat a magtárba. *Vade igitur Eurialo que **viam** unicam me accedendi dicito, si abhinc quadriduo, dum rustici frumentum afferunt, **vectoris** personam induat opertusque sacco triticum per scalas in horreum ferat.*⁴³ Az imént vastagon szedett szavak közötti, a korabeli nyomtatványokban kb. másfél sort kitevő szövegrész hiányzik a *Misereor=Adonis*-csoport tagjaiból. A csoporthoz tartozó két kéziratos szövegátvételben további szövegromlás is megfigyelhető, s e hibáik gyengítik az eddigi érveket, amelyek alapján

⁴³ MÁTÉ (2018: 271).

Fineo lehetséges forrásai közé soroltuk őket. ms Tr2 *Vade igitur Eurlialoque viam personam viduar* [...] ms Ps5 *Vade igitur Eurlialoque monstrato viam vectoris personam* [...].⁴⁴ A szóba jöhető források listáján így már csak nyomtatott *Historia*-verziók maradnak: H 218, H 233, H 240, C 70, Velence 1504, Velence 1514, Velence 1515.

A tanulmány elejétől fogva Fineo forrásának velencei kötődését emlegettem, s ebben az értelemben a listánkon lévő C 70 nyomtatvány kakukktójásnak számít, annak kiadási helyét ugyanis Rómában határozták meg a nyomdatörténészek. A C 70 minden valószínűség szerint a H 218 velencei nyomtatványnak Rómában készült kalózverziója volt, és mintájától néhány apró eltérést mutat. Ezen eltérések közül egynek nagy jelentősége van, mert kizárja a C 70 nyomtatványt Fineo forrásai közül.⁴⁵ Az olasz fordításból most azt a részt idézem, amikor Eurialus Pandalustól kér segítséget, hogy az juttassa be őt Lucretia házába. Eurialus érvei a szerelme hevességére való hivatkozás mellett nem kevés hízelgést is tartalmaznak Pandalus családjára.

73r Ell'arde. Io brucio. Et tutti due perimo. Nè veggiamo alcun rimedio, come potissimo da noi ripararci da tanta fiamma, se tu per tua bontà non prendi ad aiutarci. Ella è guardata dal marito vigilissimamente; Et molto più assai dal fratello di lui. Nè credo che quel vigile Drago qual l'antichità favoleggia, potesse guardar con diligenza o accuratezza maggiore il vello de l'oro, nè **Cerbero l'entrata d' Averno** con quanta vigilanza o cautela è custodita costei da li detti due. Ho ben notitia io de la vostra famiglia. Et so che siete d'antica gentilezza, et de' primi de la Città, degni, ricchi et amati. Ma Iddio volesse, che per mia quiete, v'havessi tutti consociuti et serviti, et solo di Lucretia non havessi havuto notitia.

Alább idézem a párhuzamos latin helyet, vastagon szedve azokat a mondatokat, amelyek a C 70 kiadásban szerepelnek, míg a többi rész hiányzik belőle.

⁴⁴ A ms Ps5 ezen olvasatáról az X-ág kontextusában ld. MÁTÉ (2023: 39–40).

⁴⁵ A H 218 és C 70 e különbsége jelentőséghez jutott Alamanno Donati forrásának meghatározásakor is: MÁTÉ (2018: 115).

Illa incensa est, ego ardeo, **ambo perimus, nec remedium protelande vite nostre videmus, nisi tu sis adiumento.** Vir eam custodit et frater. Non tam vellus aureum pervigil draco servabat nec aditum orci Cerberus, quam ista diligenter recluditur. Novi ego familiam vestram, scio, quia nobiles estis inter primores urbis, divites, potentes, amati; **utinam nunquam novissem hanc feminam.**⁴⁶

Mivel az alvilági kapuőr Cerberus megjelenik az olasz fordításban, elég valószínű, hogy nem a római kiadási helyű C 70 nyomtatványt használta Fineo mintául.

A harmadik sajátosság Fineo fordításában a Iuvenalis 6, 82–83-ból ismert Eppia/Hippia története. Az olasz szövegben ott, ahol Pandalusszal való beszélgetése során Eurialusnak név szerint kellene felidéznie a római szenátor férjét egy gladiátorért elhagyó matrónát, az asszonyra csak névmással utal. Ráadásul a Piccolominitől megidézett Iuvenalis állításával ellentétben⁴⁷ az olasz szöveg azt mondja, hogy az asszony egy római szenátort választott a férje helyett. 75r *o, diranno motteggiando, Ella gustò il Senator Romano, et con buon giudizio ha eletto appresso, andarsene innanzi con lui, veggendo et sollezzandosi il mondo, scorrendo imperiosa[?] parti diversi, che restar contenta di tutta una Siena, et di un sol Marito.* A Fineo szövegében meglévő ellentmondások magyarázata az lehet, hogy az *Adonis*-csoport bizonyos tagjaiban a római matróna neve nem szerepel, és olyan mértékű bennük a szövegromlás, hogy a iuvenalisi allúzió ellentétes értelműre fordult. Az alábbiakban láthatjuk az olvasatok megoszlását, most csak a *Misereor*=*Adonis*-csoportra vonatkozóan, a szöveghagyomány többi részét kihagyva:⁴⁸

Tr2   **Nupta Senatori Romano** secuta est **Ippia** ludum ad Pharon et nilum famosaque menia lagi.

H 218   [**δ nupta**] Senatori romano secuta est Ippia ludum ad pharon formosaque menia lagi.

⁴⁶ A C 70 tulajdonságaira részletesen: MÁTÉ (2018: 115). Az idézett latin szöveg helye: MÁTÉ (2018: 287–288).

⁴⁷ MÁTÉ (2018: 289).

⁴⁸ A teljes táblázatot ld. MÁTÉ (2023: 235–239).

ms Ps5 *sequente* Senatore romanu[!] Ippia Ludum ad pharon secuta est formosaque moenia lagi.

H 233, H 240, Velence 1504, Velence 1514, Velence 1515

[*δ nupta*] Senatori romano secuta est. **Ipsa** ludum ad pharon formosaque menia lagi.

A fenti összevetésből kiolvasható, hogy leginkább az utolsóként felsorolt olvasat felel meg Fineo fordításának. Abból ugyanis hiányzik a *nupta* melléknévi igenév, amely utalna a matróna és a római szenátor házasságára, valamint a női nevet is csak egy *ipsa* névmás helyettesíti. Ezek alapján öt olyan kiadást tudunk megjelölni, amelyek a legvalószínűbben Fineo fordításának mintájául szolgálhattak: H 233, H 240, Velence 1504, Velence 1514, Velence 1515. Egyetlen eltérés miatt nem zárható ki ugyanakkor a H 218 kiadás sem, így a *Misereor=Adonis*-szövegcsoport nyomtatott tagjaiban jelölöm meg Giovanni Antonio Fineo fordításának lehetséges forrásait.

H 218 [Historia de duobus amantibus], s.l. [Sant'Orso], s.t. [Giovanni da Reno], s.a. [1475].

H 233 [Historia de duobus amantibus], Velence, s.t. [Bernardino Stagnino], 1483 VII 8.

H 240 [Historia de duobus amantibus], Velence, Piero Quaregni, Giovan Battista Sessa, 1497 III 10.

Hystoria Pii pape de duobus amantibus. Cum multis epistolis amatoriis, Velence, Giovan Battista Sessa, 1504 XII 17.

Hystoria Pii pape de duobus amantibus. Cum multis epistolis amatoriis, Velence, Melchior Sessa il vecchio, 1514 IX 17.

Hystoria Pii pape de duobus amantibus. Cum multis epistolis amatoriis, Velence, Melchior Sessa il vecchio, 1515 IX 17.

Mint látható, 1497–1515 között a *Historiának* a *Misereor=Adonis*-csoportját alkotó variánsait nemcsak hogy Velencében, de ráadásul ugyanannak a Sessa nyomdászdynasztiának a tagjai adták ki, vagyis a variáns állandóságát maguk a nyomdászok biztosították. A példányból ma is ismert, illetve egykor bizonyíthatóan létezett itáliai *Historia*-kiadások sorát a Velencében 1515-ben kinyomtatott variáns zárta, s jelenleg nem ismer a kutatás olyan kéziratot, amely megfelelné a Fineo

szövege által támasztott filológiai elvárásoknak. Mostani tudásunk szerint mindez arra enged következtetni, hogy 1515-től számolva legalább két-három évtizedig meghatározó volt Itáliában a velencei nyomdászok által rögzített *Historia*-variáns, attól függően, hogy Giovanni Antonio Fineo „ifjúsága” a 16. század mely évtizedeit jelentette.

Perspektívák – összefoglalás gyanánt

Ha Giovanni Antonio Fineo *Historia*-fordítását a többi olasz fordítás forrásának kontextusában vizsgáljuk, a következőket állíthatjuk. A velencei nyomdahelyű *Historia*-kiadások, illetve filológiai szempontból a szöveg hagyomány X-ágának *Misereor*=*Adonis*-csoportjához való kötődése miatt Fineo fordítása a forrása alapján a Venetói Névtelen (15. sz. vége), illetve Alamanno Donati (1492) olasz fordításaival rokonítható. Ez utóbbi két fordításnak korábban a H 218 jelű nyomtatványban határoztam meg a forrását.⁴⁹ A másik két, Fineo munkája előtt készült olasz fordítás a szöveg hagyomány Y-ágába tartozó latin szöveg alapján készült. A firenzei Alessandro Braccesi (1478–79/1481) forrása megállapításom szerint a római kiadási helyű R 3 ősnymtatvány egy példánya lehetett. A milánói Giovanni Paolo Verniglione (1508) pedig szintén az Y-ágra jellemző ún. *domus*-csoport valamely tagjára alapozhatta munkáját. Verniglione verses fordításában annyira kevés, a latin forrásra mutató szöveg hely maradt benne, hogy forrásának ennél pontosabb meghatározására a pusztán szövegen belüli érvek alapján nem vállalkozhattam. Braccesi és Verniglione fordítása a római kiadási helyű latin nyomtatványokhoz kötődik tehát. A Fineo fordítása után kb. 80 évvel készült, szintén kéziratban maradt olasz fordítás Piccolomini novellájából, amely a máshonnan ismeretlen Francesco Barlattani nevéhez fűződik (1666), szintén az Y-ág *domus*-csoportjához köthető, vagyis a szöveg hagyomány Róma dominálta részéhez. Az összesen hat olasz fordítás forrásai világosan rendeződnek az itáliai nyomdászat két nagy központja, Róma és Velence köré. Továbbra is fennáll tehát az a korábbi megállapításom, mely szerint az olasz fordítók nem használtak az Alpokon túlról érkezett, az itáliai belső fejlődésben kialakult *Historia*-variánsoktól radikálisan eltérő szövegváltozatokat saját munkáik elkészítése során. Picco-

---

⁴⁹ MÁTÉ (2018: 117).

lomini szövegének szempontjából Itália belső könyvpiaca teljességgel kielégítette a potenciális fordítókat.

Tanulmányomat annak önironikus megvallásával kezdtem, hogy a *Historia de duobus amantibus* tárgykörében végzett kutatásaimról szóló második monográfia jóval azelőtt elvesztette *up-to-date* jellegét, hogy nyomdába került volna. Ezt a sajnálatos tényt szeretném orvosolni azzal, hogy ennek a dolgozatnak a végén harmadszor is közlöm a táblázatot, amely Piccolomini szerelmi történetének fordításait csoportosítja a szöveg-hagyomány nagy ágaihoz, illetve kisebb csoportjaihoz való tartozásuk szerint, s azon belül időrendben.⁵⁰ Bízom benne, hogy az adatok aktualizása ezúttal hosszabban kitart majd.

Nyelv	Fordító	Dátum	Forráscsoport	Sztemma ága
1. német	Niklas von Wyle	1462	Baccarus-csoport, ~H 160 ismeretlen kézirat	Y
2. dán	névtelen	kb. 1571	Baccarus-csoport	Y
3. lengyel	Krzysztof Golian	post quem 1580	Baccarus-csoport	Y
4. magyar	Csenkeszfai Poóts András	1791	Baccarus-csoport; Opera omnia	Y
5. francia	François Louvencourt	1598	Baccarus-csoport, esetleg Bazel 1554	Y
6. angol	Charles Aleyn	1639	Baccarus-csoport 1597-től	Y
7. angol	névtelen	1708	Baccarus-csoport 1597-től	Y
8. magyar	névtelen	kb. 1587	Bazel 1554	Y
9. francia	N. R.	1598	Bazel 1554	Y
10. olasz	Alessandro Braccesi	1481	R 3, domus-csoport	Y
11. francia	Anthitus la Favre	1494-95	H 225, domus-csoport	Y
12. spanyol	névtelen	kb. 1496	domus-csoport	Y

⁵⁰ Az egyszerűség kedvéért, ha van, akkor az első nyomtatott kiadás dátumát tüntetem fel. A fordítások idővonalát nyelvek szerint ld. MÁTÉ (2023: 177–178).

13. olasz	Giovanni Paolo Verniglione	1508	domus-csoport	Y
14. francia	Jean Bouchet, Anthitus la Favre reprodukciója	1536	H 225, domus-csoport	Y
15. angol	William Brauche	1596	domus-csoport, ismeretlen kézirat	Y
16. olasz	Francesco Barlattani	1666	domus-csoport	Y
17. olasz	Alamanno Donati	1492	H 218, Misereor=Adonis-csoport	X
18. francia	Octovien de Saint-Gelais	1493	C 71 vagy C 69	X
19. olasz	venetói névtelen	15. sz. vége	H 218, Misereor=Adonis-csoport	X
20. angol	névtelen	1515	mss Gi, Ps3, la Favre trad. Lyon, Jean de Vingle, 1496-97.	X
21. angol	névtelen	1553	~H 236, ismeretlen nyomtatvány	X
22. francia	Jean Maugin/Millet	1554	H 228+H 234/H 237	X+Y
23. olasz	Giovanni Antonio Fineo	1585	Misereor=Adonis-csoport	X
24. francia	François de Belleforest	1582	nem azonosítható	nem azonosítható

A *Historia de duobus amantibus* fordításai
a szöveghagyomány nagy ágaihoz való tartozásuk szerint, időrendben.

Források

- FINEO 1585 G. A. FINEO, *L'amore di Eurialo et Lucretia successo in Siena scritto da Enea Silvio a Mariano Socino et tradotto di latino in questa lingua da Giovanni Antonio Fineo. All'illustrissimo signor Paolo Grillo, Viterbo, 1585, kézirat, Perugia, Biblioteca Comunale Augusta, Ms 2837.*
- FINEO 1593 G. A. FINEO, *Il rimedio infallibile che conserua le quarantine d'anni il vino in ogni paese, senza potersi mai guastare. Publicato da Gio. Ant. Fineo, secondo la promessa, ch'egli n'hauea fatta a varij principi, et republiche. Conuince questo rimedio tutti gli altri rimedij per non veri. Esso non può restar conuinto di non essere da ogni sua parte vero. Ogni cosa, ogni artigiano, ogni monasterio di religiosi, ogni homo sensato, et prouido, bene farà a non voler stare senza intendere minutamente questo libretto. Oltre l'vtilità, & satisfattioni varie ... fa toc-*

care con mano, come in questi primi anni, chi compra vini per venderli, seruendosi de la presente inuentione raddoppierà, & triplicherà il suo danaro, sicuro de la coscienza, & d'ogni altro pericolo, Roma, 1593. EDIT16 azonosító: CNCE 19064.

PIUS II 1504 *Hystoria Pii pape de duobus amantibus. Cum multis epistolis amatoriis, Venezia, 1504. EDIT16 azonosító: CNCE 29561.*

Felhasznált irodalom

- LAZZERINI 2015 L. LAZZERINI, „*Secondo l'ordine del sacro Concilio di Trento*”. *Il Decamerone censurato di Manrique e Borghini, 1571–1573*, in: W. Olszaniec – P. Salwa (a cura di), *Boccaccio e la nuova ars narrandi: Atti del Convegno internazionale di studi, Istituto di Filologia Classica, Università di Varsavia 10–11 ottobre, 2013, Varsavia, 2015, 53–69.*
- MÁTÉ 2018 MÁTÉ Á., *Egy kora újkori sikerkönyv története. 15–16. századi szövegvariánsok és fordítások Eneas Silvius Piccolomini Historia de duobus amantibus című szerelmes regényéből*, Budapest, 2018.
- MÁTÉ 2023 MÁTÉ Á., *A sikertörténet folytatódik. Enea Silvio Piccolomini Historia de duobus amantibus-ának fordításai a 17–18. században*, Budapest, 2023.
- MORRALL 1996 E. J. MORRALL, *Aeneas Sylvius Piccolomini (Pius II), Historia de duobus amantibus: The Early Editions and the English Translation printed by John Day*, *The Library: The Transactions of the Bibliographical Society*, 18 (1996), 216–229.
- RAVASINI 2004 I. RAVASINI (a cura di), *Enea Silvio Piccolomini, Estoria muy verdadera de dos amantes, traduzione castigliana anonima del secolo XV*, Roma, 2004.
- TOTORIZZO 2021 G. TOTORIZZO, *È morta a 59 anni Ines Ravasini, ispanista di fama internazionale: insegnava Letteratura spagnola all'università di Bari*, *La Repubblica*, edizione di Bari, 2021.05.26.
https://bari.repubblica.it/cronaca/2021/05/26/news/scomparsa_a_59_anni_l_ishpanista_ines_ravasini_insegnava_letteratura_spagnola_all_universita_di_bari-302914516/

An endless success story: Another 16th century Italian translation of E. S. Piccolomini's *Historia de duobus amantibus*

The article presents the possible Latin source texts of an Italian translation of Piccolomini's Historia de duobus amantibus, which was not discussed in my second monograph (Máté 2023) written on the textual tradition of the humanistic love story. I argue that the translation by Giovanni Antonio Fineo bearing the incipit-title L'amore di Eurialo et Lucretia successo in Siena (1585) is related to the Venetian printing industry, and it was based on a Latin variant of Historia,

transmitted by the Sessa printer family. According to my research, the manuscript translation held nowadays in Perugia at the Biblioteca Comunale Augusta, as ms 2837, pertains to the so-called Misereor=Adonis textual group of the Latin textual tradition. Its possible sources are similar to those Latin variants of Historia, on which two earlier Italian translators, the Anonymous of Veneto and Alamanno Donati, based their own works. At the end of my article, I summarize the twenty-four translations of Historia examined by me so far, grouping them according to their pertinence to the big branches of the Latin textual tradition in chronological order.

Keywords: E. S. Piccolomini, *Historia de duobus amantibus*, Latin tradition, Italian translation, manuscript, Giovanni Antonio Fineo, Biblioteca Comunale Augusta, *Misereor=Adonis* textual group